

ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО. ПРОБЛЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА. ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Зозуляк О.І.

ЗАКЛАД ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ФОРМА НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

УДК 347.191.1

Останніми роками все більше законів та підзаконних нормативно-правових актів регулюють відносини з функціонування закладів, сфера діяльності закладів суттєво розширюється, розпочинаючи із навчально-наукових, історико-культурних до медичних закладів та закладів харчування. Розгалуженість нормативної регламентації закладів, відсутність фундаментальних норм щодо поняття закладу, його видів та базових елементів правового становища створює площину для абсолютно хаотичного розвитку спеціального законодавства в досліджуваній сфері відносин.

З огляду на це, у межах цієї статті окреслимо поняття, особливості та різновиди закладів як організаційно-правової форми непідприємницьких юридичних осіб.

У цивілістичній доктрині зустрічаємо різноманітні позиції щодо розуміння поняття «заклад». Дослідниця М. П. Баб'юк здійснила доволі вдалу спробу систематизувати їх [1, с. 91- 94] і подає в наступному вигляді : 1) заклад доцільно створювати в організаційно-правовій формі товариства; 2) заклад може діяти як непідприємницьке товариство; 3) заклад може створюватись в організаційно-правовій формі установ; 4) особливою організаційно-правовою формою закладу виступає вищий навчальний заклад. До цих позицій можемо додати концепцію, за якою заклад є самостійною організаційно-правовою формою юридичної осо-

би, а також концепцію, відповідно до якої заклад виступає «умовною» назвою для окремих невідприємницьких юридичних осіб.

Як видно із наведеного, позиції науковців далекі від одностайності, з огляду на це висловимо власну позицію з цього приводу. Підходи щодо розуміння закладів як юридичних осіб, що побудовані на корпоративних засадах, тим більше тих, що належать до класичних корпорацій (підприємницькі товариства), нами не сприймаються, з огляду на мету діяльності закладу та традиційну їх побудову як унітарних юридичних осіб. Наведені нами ознаки закладу як юридичної особи, що побудована на унітарних засадах, нівелюють зміст наведених вище наукових позицій щодо можливості його створення та діяльності як господарського товариства чи невідприємницького товариства. Не сприймається нами також підхід з приводу вживання терміна «заклад» як умовного поняття. Наведений підхід використовується законодавцем на прикладі закладів ресторанного господарства, які за своєю суттю належать до суб'єктів господарювання. Нами негативно сприймаються будь-які умовні позначення в правничій термінології, адже кожна із умовних категорій може призвести до хибних висновків про те чи інше правове явище. На даному прикладі простежується тенденція, коли за терміном «заклад» приховується підприємницька юридична особа. Така ж ситуація виникає із використанням терміна «фонд», яким позначаються підприємницькі юридичні особи, зокрема ті, якими опосередковується діяльність інститутів спільного інвестування.

З огляду на наведені міркування, вбачаємо за потрібне на законодавчому рівні відмовлятися від умовних назв та позначень тих чи інших юридичних осіб з тим, щоб під умовними категоріями не змішувати абсолютно різні за видовими характеристиками юридичні особи. Так, заклад громадського харчування і заклад ресторанного господарства мають відповідно до чинного законодавства фактично тотожні визначення за винятком вказівки на функціональне призначення. Це організаційно-структурні статистичні одиниці, які виробляють, виготовляють і продають кулінарну продукцію, булочки, борошняні кондитерські вироби та закупні товари, але перша – у сфері громадського харчування,

а друга – в сфері ресторанного господарства. Правилами роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства визначено, що заклад ресторанного господарства - організаційно-структурна одиниця в сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничо-торговельну діяльність: виробляє і (або) доготовляє, продає і організовує споживання продукції власного виробництва і закупних товарів, може організовувати дозвілля споживачів. У рамках цього підзаконного нормативно-правового акта подається визначення ресторанного господарства як виду економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності щодо надання послуг відносно задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього [2, с. 84].

Якщо проаналізувати обидва поняття, то очевидно, що в даному разі заклад вживається як «умовне» поняття для позначення окресленого виду господарської діяльності. Крім того, ця категорія вживається як синонім поняттю «підприємство», що апріорі не є правильним, адже підприємства ресторанного господарства є підприємницькими структурами. Це означає, що заклади ресторанного господарства не слід відносити до непідприємницьких юридичних осіб. З метою усунення неоднозначного сприйняття даного виду юридичних осіб варто в законодавчій термінології вилучити таке довільне застосування категорії «заклад», адже в даному разі йдеться про підприємства ресторанного господарства як класичні господарючі суб'єкти.

Ще одна позиція, яка має місце в правовій доктрині як нами відзначалося вище – це виділення вищого навчального закладу в самостійну організаційно-правову форму юридичних осіб. Такі наукові погляди висловлює, зокрема, В. В. Астахов, наполягаючи на доцільності виокремлення вищого навчального закладу в самостійну організаційно-правову форму юридичних осіб [3, с. 46]. Безперечно, вищий навчальний заклад виділяється з-поміж інших освітніх закладів особливостями свого правового становища. Як слушно зауважує М. В. Баб'юк, цивільно-правовий статус вищого навчального закладу представляє собою сукупність прав, свобод, законних інтересів та обов'язків юридичної особи, що закріплені в нормах права та передбачені установчими до-

кументами. Обсяг належних вищому навчальному закладу прав та обов'язків залежить від його виду. Для виникнення цивільної правосуб'єктності вищий навчальний заклад повинен пройти ряд процедур, зокрема, державну реєстрацію, ліцензування, акредитацію та атестацію. Лише після цього вищий навчальний заклад виступатиме повноправним учасником цивільно-правових відносин [2, с. 85].

Дійсно, мета діяльності вищого навчального закладу обумовлюватиме сукупність його суб'єктивних цивільних прав і обов'язків як учасника відносин приватноправової сфери та доволі жорсткі процедури в частині виникнення його цивільної правосуб'єктності. Як відзначає П. В. Нестеренко, досліджуваний суб'єкт права не лише надає освітні послуги з «навчання», а й організує проведення виробничої практики, забезпечує організацію наукової роботи, а отже, є суб'єктом, який здійснює професійну підготовку студентів та інших осіб, що реалізується у відповідності до державних та галузевих стандартів, затверджених відповідними державними органами [4, с. 381]. Науковець пропонує авторське визначення вищого навчального закладу як юридичної особи, яка створена, й діє у встановленій законодавством організаційно-правовій формі, і здійснює на підставі ліцензії діяльність з професійної підготовки студентів та інших осіб [5, с. 343]. Водночас авторка не є прихильницею позиції щодо сприйняття вищого навчального закладу як самостійної організаційно-правової форми юридичних осіб, з чим однозначно погоджуємось, адже такі особливості не є визначальними для виокремлення їх у самостійну організаційно-правову форму невідприємницьких юридичних осіб, а є такими, що деталізують правове становище. Як функціональний вид невідприємницьких юридичних осіб, а не самостійну організаційно-правову форму юридичних осіб сприймає заклад й В. І. Борисова [6, с. 14-17].

У цьому зв'язку варто наголосити, що відповідною специфікою в правовому становищі наділяються не тільки вищі навчальні заклади, а й інші види закладів, яких, до речі, у чинному законодавстві виокремлюється досить багато. Усі нормативно-правові акти, якими регламентується правовий статус тих чи інших

закладів, містять їх видову характеристику та класифікують за найрізноманітнішими критеріями, а тому кожен із різновидів характеризуватиметься специфічним правовим становищем. Так, у Законі України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» [7] поділ бібліотек здійснюється за такими критеріями: а) за значенням бібліотеки на: всеукраїнські загальнодержавного значення (національні, державні); республіканські (Автономної Республіки Крим); обласні; міські; районні; селищні; сільські; б) за змістом бібліотечних фондів бібліотеки є: універсальні; галузеві; міжгалузеві; в) за призначенням бібліотеки поділяються на: публічні (загальнодоступні), у тому числі спеціалізовані для дітей, юнацтва, осіб з фізичними вадами; спеціальні (академії наук, науково-дослідних установ, навчальних закладів, підприємств, установ, організацій). Окремо в Законі регламентовано правовий статус Національної бібліотеки України.

У Законі України «Про театри та театральну справу» [8] встановлено, що на території України створюються і діють театри, які відрізняються за: а) видами театрального мистецтва; б) формою власності, в) спрямованістю на різні верстви населення. Своєрідну класифікацію музеїв містить Закон України «Про музеї та музейну справу» [9]. За своїм профілем музеї поділяються на природничі (антропологічні, біологічні, ботанічні, геологічні, зоологічні, мінералогічні, палеонтологічні), історичні (загальноісторичні, військово-історичні, історії релігії, історико-побутові, археологічні, етнографічні), літературні, художні (образотворчого, декоративно-прикладного, народного, сучасного мистецтва), мистецькі (театральні, музичні, музеї кіно), науково-технічні, комплексні (краєзнавчі, екомuzeї), галузеві тощо. Усі ці різновиди закладів характеризуються специфічними особливостями, які впливають на їх фінансування, управління, припинення тощо, проте вони не є настільки визначальними, щоб вести мову про виділення тих чи інших різновидів у самостійну організаційно-правову форму.

Наведена аргументація доводить безперспективність міркувань щодо виокремлення того чи іншого різновиду закладу в самостійну організаційно-правову форму. Проаналізувавши різні

підходи з приводу розуміння «закладу», наведемо власне бачення з цього приводу. З цією метою звернемося до філологічних та правових джерел. Так, у III томі Словника української мови дається таке визначення терміна «заклад»: «Установа з певним штатом службовців і адміністрацією, що працюють у якій-небудь галузі освіти, науки, культури» [10, с. 145]. На думку філологів, визначальним для розрізнення є галузь діяльності – освіта, культура, лікування. Тому й вживається слово «заклад» у поєднанні зі словами, що відносяться до цих галузей: «Він ще каже про те, щоб члени бригади починали вчитись, щоб вступали у вечірні та заочні навчальні заклади» (М. Ткач); «Широчезна мережа по містах і селах нашої Радянської України культурно-освітніх закладів» (Остап Вишня); «Для слухачів і курсантів ряду наших військово-навчальних закладів установлено стипендії імені Маршала Радянського Союзу Г. К. Жукова» («Робітничка газета»). У поєднанні зі словом «науковий» слово «заклад» вживається тільки тоді, коли в науковій організації здійснюється навчальний процес. Стосується ця назва й медичних осередків: «Заклад мінеральних вод був не дуже далеко, йти було недовго» (Леся Українка) [11]. Таким чином, на конкретних прикладах вживання слова «заклад» філологи роблять висновок про лексичне значення цього слова.

У юридичній енциклопедії також знаходимо поняття «заклад» як однієї з поширених в Україні інституційних форм управління в сфері освіти, науки, культури, охорони здоров'я, медицини, спорту тощо [12, с. 123]. Як впливає із наведеного визначення, сфера діяльності закладу за правничим підходом є досить схожою із філологічним підходом, а це означає, що заклади створюються із специфічною метою – здійснення відповідної діяльності в освітньо-науковій, культурній та медичній сферах. Така специфічна мета діяльності закладів обумовлює сприйняття нами позиції, відповідно до якої заклад визначається як самостійна організаційно-правова форма невідприємницьких юридичних осіб. Водночас така позиція може наштовхнутися на критику. Так, на думку П. В. Нестеренко, закріплення ще однієї організаційно-правової форми юридичної особи з практичної точки зору лише загромождуватиме нормативно-правові акти і створить підстави для виникнення суперечливих ситуацій [13, с. 6].

Утім, якщо досліджувати окремий різновид закладу, то в його конструкції як видового поняття неможливо простежити всі особливості закладу як організаційно-правової форми юридичних осіб у категорії родової. Безперечно, наші пропозиції щодо зміни класифікаційних рівнів та організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб не спрямовані на безпідставне (передусім з практичної точки зору) введення все нових організаційно-правових форм юридичних осіб. Навпаки, нами висувається позиція щодо закритого переліку організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб та негативно сприймається тенденція щодо виділення в окремі організаційно-правові форми тих юридичних осіб, котрі мають тільки деякі нюанси в створенні й діяльності, скажімо, певні вимоги щодо членства в молодіжній організації або творчій спілці, чи певну мету діяльності, наприклад, навчально-наукову, якщо мова йде про вищі навчальні заклади. Більшість із таких непідприємницьких структур не наділені новими формоутворюючими особливостями та не можуть претендувати на закріплення на рівні законодавства в якості організаційно-правових форм.

Диференціацію в праві слід використовувати досить виважено, там, де, дійсно, є специфіка і неможливо обійтися без спеціального регулювання, проте, якщо та чи інша непідприємницька юридична особа наділена незначними особливостями в статусі, то це є підставою для того, щоб вести мову про особливості його цивільно-правового становища, а не виокремлення його в самостійну організаційно-правову форму.

Вбачається, що заклад характеризується загальними рисами, що характерні для юридичних осіб, які побудовані на унітарних началах, зокрема: відсутність членства; заборона на управління засновником; організаційний характер правовідносин, які виникають при діяльності цієї юридичної особи; одержаний у результаті діяльності прибуток не розподіляється між засновниками; створення закладу вимагає обов'язкового об'єднання майна засновників; задоволення суспільних інтересів та потреб фізичних осіб, що не є його членами; спрямованість діяльності закладу визначена волею засновника; заклад відповідає за своїми зобов'я-

заннями всім належним майном, а у випадку його недостатності субсидіарну відповідальність несе засновник.

Одночасно заклад характеризується специфічними рисами, до детальнішої характеристики яких перейдемо далі.

1) особлива мета діяльності закладу. Заклади характеризуються специфічною метою діяльності – вони створюються та діють виключно в освітньо-науковій (заклади освіти, науки), медичній (заклади охорони здоров'я) та історико-культурній сферах (музеї, архіви, театри, бібліотеки).

2) обов'язок засновника брати майнову участь у діяльності закладу, тобто постійно фінансувати його не тільки під час заснування, а й протягом всього строку діяльності (існування) закладу.

3) установчим документом закладу виступає статут.

4) у разі ліквідації закладу майно, яке залишилось після погашення його боргів, передається засновнику останнього.

5) заклади можуть бути як юридичними особами публічного, так і приватного права. Наведена ознака закладів вказує на те, що засновниками закладів можуть бути будь-які учасники цивільних правовідносин.

6) заклади можуть бути реорганізовані у будь-яку організаційно-правову форму, що характерна для невідприємницьких юридичних осіб.

На основі наведених ознак можна вивести наступне визначення закладу: «Заклад – це юридична особа (як публічного, так і приватного права), що створюється одним або кількома засновниками, які не беруть участі в управлінні ним, зобов'язані фінансувати діяльність закладу шляхом об'єднання майна для досягнення мети, що визначена засновниками в освітньо-науковій, історико-культурній та медичній сферах». аведені ознаки є формоутворюючими для виокремлення закладу в самостійну організаційно-правову форму невідприємницьких юридичних осіб, які побудовані на унітарних засадах. Представлене теоретичне бачення щодо сутності закладу повинно знайти своє втілення у відповідних нормах ЦК України, якими б регламентувалися поняття «заклад», порядок його створення та припинення, вимоги щодо засновників та фінансування закладу, а також специфіки цивіль-

но-правової відповідальності останнього за власними зобов'язаннями. Наведені базові положення щодо цивільно-правового становища закладів повинні отримати свій розвиток у спеціальних законодавчих актах, на основі яких здійснюється нормативне регулювання тих чи інших різновидів закладів. Перелік різновидів закладів як організаційно-правової форми невідприємницьких юридичних осіб, є відкритим та включає театри, архіви, бібліотеки, музеї, заклади освіти, науки та інші заклади, сфера діяльності яких у цілому відповідає меті створення останніх.

1. Баб'юк М. П. *Організаційно-правова форма вищого навчального закладу як юридичної особи [Текст] / М. П. Баб'юк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : Серія Юриспруденція. – 2016. – № 19. – С. 91–94.*
2. Баб'юк М. П. *Цивільно-правовий статус вищого навчального закладу за законодавством України [Текст] / М. П. Баб'юк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 1. – С. 79–85.*
3. Астахов В. В. *Приватное образование: тенденции и перспективы правового регулирования [Текст] / В. В. Астахов // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 4. – С. 43–46.*
4. Нестеренко П. В. *Проблеми законодавчого регулювання діяльності вищих закладів освіти [Текст] / П. В. Нестеренко // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – 2005. – Вип. 30. – С. 375–381; Нестеренко П. В. Особливості організаційно-правової форми вищих навчальних закладів приватної форми власності [Текст] / П. В. Нестеренко // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 33. – С. 338–343.*
5. Нестеренко П. В. *Особливості організаційно-правової форми вищих навчальних закладів приватної форми власності [Текст] / П. В. Нестеренко // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 33. – С. 338–343.*
6. Борисова В. І. *Вищий навчальний заклад – функціональний вид невідприємницьких юридичних осіб [Текст] / В. І. Борисова // Непідприємницькі організації у механізмі реалізації права громадян на об'єднання (асоціації): Збірник наукових праць (за результатами роботи «круглого столу») / За заг. ред. М. К. Галянтича. – К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. – С. 14–17.*
7. *Про бібліотеки та бібліотечну справу: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>- Заголовок з екрану.*

8. *Про театри та театральну справу : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2605-15> – Заголовок з екрану.*
9. *Про музеї та музейну справу: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80> – Заголовок з екрану.*
10. *Словник української мови: в 11 томах. – Том 3, 1972. – С. 145.*
11. *Марахова А. Ф. Коли вживаються слова заклад, організація, підприємство, установа / А. Ф. Марахова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwiTioeyYbTAhVoApoKHf0hCQ4QFggYMAA&url=http%3A%2F%2Fkulturamovy.univ.kiev.ua%2FKM%2Fpdfs%2FMagazine19-18.pdf&usg=AFQjCNHbaLP_7VqhIVt8DcS44WWhgFqnEg*
12. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998.*
13. *Нестеренко П. В. Вищі навчальні заклади як суб'єкти майнових правовідносин [Текст] : автореф. дис. . канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право» / П. В. Нестеренко ; Університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 2009. – 19 с.*

Зозуляк О.І. Заклад як організаційно-правова форма невідприємницьких юридичних осіб

У статті досліджуються правові проблеми функціонування закладу як організаційно-правової форми невідприємницьких юридичних осіб. Автор висловлює власне бачення розвитку законодавства щодо окреслення організаційно-правової форми закладу у прив'язці з системою юридичних осіб в цілому.

Ключові слова: невідприємницька юридична особа, заклад, організаційно-правова форма.

Зозуляк О.И. Заведение как организационно-правовая форма некоммерческих юридических лиц

Научная статья посвящена исследованию гражданско-правового статуса заведений с точки зрения тенденций развития перспективного законодательства Украины. Осуществляется характеристика современного понятия «заведение» как автономной организационно-правовой формы некоммерческого юридического лица. В работе раскрывается вопрос о правовой природе и сущности заведения в исследованном аспекте. На основании анализа законодательства и гражданско-правовой доктрины права делаются предложения о возможных путях развития законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: некоммерческое юридическое лицо, заведение, организационно-правовая форма.

Zozuliak O. I. Foundation as a non-for-profit legal person.

The scientific article analyses the modern understanding of the term «foundation» in Ukraine. It is noted that the term «foundation» can not include all legal persons which are based on unitarian basis. That is why the author makes an offer of implementing the new term «non-for-profit unitarian legal person» in private law. In limit of mentioned term should function all non-for-profit legal persons which are based on unitarian basis. Public authority are foundations which are providing their activity in legal form of non-for-profit unitarian legal person.

The article analyses the modern understanding of the term «foundation» in Ukraine. It is noted that the term «foundation» can not include all legal persons which are based on unitarian basis. That is why the author makes an offer of implementing the new term «non-for-profit unitarian legal person» in private law. In limit of mentioned term should function all non-for-profit legal persons which are based on unitarian basis.

Keywords: non-for-profit unitarian legal person, foundation, legal form, public authority, reorganization, civil liability.

Ковалишин О.Р.

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЗА СТАТУТОМ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА 1864 РОКУ

УДК 347.9

Актуальність дослідження. В Україні на даний момент відбувається процес реформування цивільно-процесуального законодавства. У зв'язку з прийняттям нового Закону України «Про судоустрій та статус суддів» постає потреба у внесенні змін до Цивільного-процесуального кодексу України. На даний момент активно відбувається фаза обговорення проекту таких змін. В цьому контексті, на думку автора, корисним є врахування історичної традиції формування цивільного процесу в Україні. Зокрема, цивільно-процесуального законодавства на українських землях в кін. XIX – XX ст.ст.

Окремі аспекти цивільного судочинства на українських землях в складі Російської імперії досліджувалися в працях В.С. Балуха, Е. В. Васьковського, В. В. Комарова, В.А. Томсінова. Але в згаданих працях лише частково аналізувалися цивільно-процесуальні норми того часу.

Тому **предметом** дослідження є цивільно-процесуальне законодавство на українських землях в кін. XIX – XX ст.ст.